

Історіографічні та джерелознавчі студії

УДК 929.7 (477) «18»

СТАНОВИЩЕ ГЕТЬМАНЩИНИ XVIII СТ. ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ПОГЛЯДІВ РАДЯНСЬКИХ ІСТОРИКІВ

Людмила Салагуб

У статті проаналізовано погляди радянських дослідників щодо становища Гетьманщини XVIII ст. Помітне місце посідає висвітлення діяльності політичних інститутів російського походження, які активно діяли на українських теренах унаслідок форсованого наступу російського царату на автономні права Гетьманщини. Акцентується увага на окремих аспектах політичних кроків таких українських гетьманів: І. Скоропадського, П. Полуботка, Д. Апостола та К. Розумовського. Висвітлені питання, пов'язані з тогочасним землеволодінням на теренах України, особливостями становища представників української старшини, їхніх устремлінь щодо зрівняння у правах із російським дворянством. Проаналізовано погляди істориків щодо участі українців у спільних військових діях у складі російської армії. Яскравим прикладом є російсько-турецької війни.

Результат дослідницької наукової роботи – висвітлення тогочасного становища Гетьманщини XVIII ст. через призму поглядів радянських істориків, визначення та обґрунтування обставин, які вплинули на концепцію характеристики тогочасних реалій представниками радянської історіографії. Результати цієї розвідки можуть стати в нагоді при створенні досліджень з історії Гетьманщини XVIII ст., викладанні спецкурсів із даної теми тощо. Перспективи подальшого вивчення проблеми пов'язані із залученням більшого кола досліджень представників радянської історіографії, проведенні паралелі між особливостями висвітлення ними розвитку Гетьманщини XVIII ст. та впливом на їхні погляди обставин суспільно-політичного характеру за часів тоталітарного режиму.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що його результати дають можливість більш комплексно висвітлити особливості розвитку Гетьманщини XVIII ст., залучивши праці радянських істориків, у яких показано окремі аспекти цієї проблеми. Дослідження є комплексним аналізом різних точок зору радянських дослідників, які до цього часу не були систематизовані та порівняні між собою в контексті висвітлення проблем, пов'язаних з історією Гетьманщини XVIII ст.

Ключові слова: Гетьманщина, автономія, гетьман, царат, історіографія.

XVIII ст. є доволі суперечливим, цікавим на історичні перипетії та, водночас, трагічним для українського народу. Цей період ознаменувався правлінням українських гетьманів. Доволі різною була політична діяльність керманічів та її наслідки для подальшого розвитку Гетьманщини.

Окремі аспекти історії Гетьманщини XVIII ст. широко висвітлено в узагальнюючих працях, монографічних дослідженнях і статтях. Зокрема, до досягнень істориків XIX – поч. XX ст. можна віднести розширення джерельної бази та активне осмислення й узагальнення вузлових моментів вітчизняної історії. Зокрема, Д. М. Бантиш-Каменський докладно характеризує діяльність І. Скоропадського [3, 132–143], П. Полуботка [3, 144–154], Д. Апостола [3, 178–189] та К. Розумовського [3, 202–213]. П'ятитомна праця М. А. Маркевича містить низку документів з історії Гетьманщини, зокрема, часів І. Скоропадського [17, 282]. Автор подає докладні відомості про діяльність П. Полуботка, К. Розумовського [17, 358–371]. В. Б. Антонович докладно описує становище українського населення після 1709 р., акцентує увагу на діяльності Малоросійської колегії [1, 143–149]. Праця О. Я. Єфименка «Історія України та її народу» містить відомості про діяльність усіх українських гетьманів XVIII ст., їхні взаємовідносини з російською владою [12]. В «Ілюстрованій історії України» М. С. Грушевського проаналізована діяльність Малоросійської колегії на чолі зі С. Вельяминовим [4, 381–382]. Загалом, історики XIX – поч. XX ст. показали процес наступу на автономні права Гетьманщини російської імперської влади. Помітне місце в дослідженні цієї проблеми посідають вітчизняні українські історики. Зокрема, В. М. Горобець [6, 7] та О. К. Струкевич [20], яким належать монографічні дослідження. Дослідники акцентують увагу на діяльності всіх гетьманів, правління яких припадає на XVIII ст., докладно аналізують функціонування російських урядових установ на теренах України в період безгетьманя, а також процес ліквідації автономних прав Гетьманщини впродовж 1709–1764 рр. [6; 7; 20]. Відзначимо, що попри вагомий доробок науковців щодо історії Гетьманщини XVIII ст., досі залишаються недеталізованими та ретельно необґрунтованими погляди радянських істориків щодо висвітлення цього питання.

Мета статті полягає в аналізі поглядів радянських істориків на історичні перипетії розвитку Гетьманщини XVIII ст. та визначенні обставин, які впливали на їхню точку зору.

Із перших кроків радянської влади, особливо після включення УРСР до Союзу РСР, історична наука заідеологізувалася, перетворилася на засіб режиму у пропагуванні винятковості комуністичної партії та методів її управління. Одним із найвідоміших українських істориків є М. Яворський – автор перших праць з історії України на методології марксизму. У праці «Нарис історії України» (1924 р.) він характеризує політику Петра I, спрямовану на ліквідацію автономії, що особ-

ливо чітко простежується після «зради» І. Мазепи: «Московський голодний апетит на багаті пшеничні поля Подніпров'я, а ще радше на безпечні шляхи для транзитної торгівлі з Азією та до підземних скарбів, що їх так квапливо кинувся шукати в Донецькому басейні Петро, зараз же після поразки Мазепи, дав відчутти себе вже під час Переяславської умови...» [24, 168]. Автор констатує, що Полтавська баталія була фактично закінченням Гетьманщини. Про гетьманів І. Мазепу та Д. Апостола він згадує лише трохи: «Кінець XVII-го та початок XVIII ст. – це доба найвищого розвитку козацького бароко; головними меценатами були Самойлович, Мазепа, Апостол». Автор також акцентує увагу на створенні Малоросійської колегії, зазначаючи, що цей керівний орган складався з шести московських командирів, які мусили наглядати й перевіряти все козацьке управління та судівництво [24, 175–176].

Низка праць належить перу М. Є. Слабченка. В історичному нарисі «Соціально-правова організація Січі Запорозької» (1927 р.) автор не наводить відомостей про діяльність українських гетьманів. Натомість, він звертає увагу на особливості взаємовідносин між Запоріжжям та українським гетьманатом. Зокрема, М. Є. Слабченко зазначає, що Запорозжя почувало себе незалежним супроти українського гетьмана, а наказ 1750 р. про приналежність Запорізького війська до відомства малоросійського гетьмана, як це було до 1708 р., автор вважає таким, що не відповідає дійсності, стверджуючи, що Запоріжжя фактично завжди не залежало від гетьманів [19, 147]. Натомість, К. Г. Гуслистий акцентує увагу на істинних причинах, завдяки яким російський уряд дозволив заснувати козакам Нову Січ: «У 1734 р. російський уряд, маючи намір використати запорожців у наступній війні з Туреччиною та Кримом, дав свою згоду на повернення запорожців у рідні місця. В тому ж році запорожці заснували Нову Січ на річці Підпильній» [9, 62]. В. О. Голобуцький зазначає, що не дивлячись на відновлення гетьманства у 1727 та 1750 рр., значення його посади значно знизилася, а адміністративна влада на Україні дедалі зосереджувалась в руках Малоросійської колегії або урядових резидентів при гетьмані [5, 70]. Про юридичний статут «Права, по которым судится малороссийский народ» В. О. Голобуцький зазначає таке: «Останній, хоч і не був офіційно затверджений царським урядом, застосовувався як збірник діючого права. Одночасно проведена судова реформа цілком віддавала суд до рук старшини...» [5, 69]. В. А. Дядиченко пише про відвертий наступ на автономні права Гетьманщини. Він досить скептично ставиться до українських гетьманів, правління яких припадає на цей період, звинувачуючи представників дворянської та «буржуазної» історіографії у тому, що вони зображали українських гетьманів демократичними ватажками українського народу, проте, на його думку, всіляко замовчували той факт, що українські гетьмани були великими феодалами, які наживали багатства на експлуатації тисяч залежних і пригноблених селян [11, 37, 118].

О. М. Апанович, український історик-медієвіст і письменниця, також відзначилася низкою ґрунтовних праць, присвячених історії України. У монографії «Збройні сили України першої половини XVIII ст.» (1969 р.) вона акцентує увагу на тому, що створення Правління гетьманського уряду під керівництвом російського генерала І. Шаховського та заборона виборів гетьмана були наступним кроком у напрямку обмеження автономії України, проявом політики національного гноблення, яку вельми активно почав провадити царизм у другій чверті XVIII ст. [2, 56].

В. А. Смолій відзначає нагромадження українськими гетьманами та козацькою верхівкою земельних володінь, скрутне становище міської бідноти. Показовими в цьому відношенні є події 1763 р. в Києві. Вони припадають на правління гетьмана К. Розумовського. Приводом до виступу міщан були утиски міської бідноти, запровадження додаткових податків і повинностей з боку війта Івана Сичевського. У відповідь на його дії міська громада відправила скаргу в Сенат. У свою чергу І. Сичевський апелював до гетьмана К. Розумовського. Виступ київських міщан мав яскраво виражене антигетьманське спрямування. В. А. Смолій зазначає з цього приводу: «Відповідно до свідчень магістратських чиновників на адресу К. Розумовського висловлювалися «поносительные» слова» [21, 16, 136]. Натомість, О. І. Гуржій засуджує «буржуазних» та «буржуазно-націоналістичних» істориків у фальсифікації соціально-економічного розвитку України, намаганні зобразити гетьманів та старшин справедливими правителями [8, 19]. Автор наводить відомості про роздачу гетьманами земель: «...Многочисленные раздачи привели к тому, что уже в период гетманства Д. Апостола основной земельный фонд практически полностью был распределен между отдельными феодалами...» [8, 32, 33]. Він, щоправда, звертає увагу і на концентрацію великої земельної власності в руках російських поміщиків. У конфлікті С. Вельямінов–П. Полуботок О. І. Гуржій стоїть на боці голови Малоросійської колегії [8, 29, 99].

Говорячи про спроби кодифікації українського права, О. І. Путро зазначає, що в цьому була зацікавлена, перш за все старшина, яка ставила собі за мету юридично оформити своє економічне і політичне панування. Царизм був не проти цього. О. І. Путро пояснює причину: «Царизм, со своей стороны, усматривал реальный путь максимального приближения многочисленных норм украинского права к единому общероссийскому законодательству» [18, 68]. Про гетьманство П. Полуботка автор зазначає: «... Управление Левобережной Украиной временно было возложено на наказного гетмана П. Полуботка и генеральную старшину... Однако все дела они могли решать лишь при согласовании с президентом Малороссийской коллегии Вельяминовым» [18, 70]. Про період безгетьманя автор повідомляє наступне: «В 1724–1727 гг. управление Левобережной Украиной фор-

мально здійснювалось так називаємими «правителями Генеральної військової канцелярії»... Фактично ж вся влада була зосереджена в руках президента Малоросійської колегії Вельямина» [18, 71]. Він зазначає з приводу відновлення гетьманства у 1750 р. таке: «Однако, делая этот в значительной степени вынужденный шаг, царизм вовсе не собирался отступать от той централизаторской политики, которую он проводил на Украине» [18, 71].

Г. К. Швидько акцентує увагу на участі українців у російсько-турецьких війнах у складі російської армії [22, 27]. Автор з характерним для тих часів пафосом повідомляє: «Во второй половине XVII – первой половине XVIII в., защищая украинский народ от турецко-татарских захватчиков, русский народ выступал совместно с украинским, что создавало благоприятные условия для дальнейшего сближения двух братских народов и закрепления их союзов» [22, 27–28].

Одне з найвизначніших місць в українській історіографії посідає І. П. Крип'якевич. У праці «Історія України» автор висвітлює І. Мазепу як гетьмана, який боровся за справу української державності, а не як зрадника свого народу. Гетьмана І. Скоропадського представлено як одного з діяльних учасників планів І. Мазепи, який уже не міг отримати царського довіри й спроби якого повернути Україні давні права зазнали відмови з боку російського царату. Гетьмана П. Полуботка показано героїчним борцем, який підняв боротьбу за рештки автономії Гетьманщини. І. Крип'якевич повідомляє про активну внутрішню політику, яку здійснював гетьман Д. Апостол. Автор дотримується тієї думки, що гетьман К. Розумовський шанував українські традиції і вмів стати на оборону державних прав [15, 220–224].

М. А. Литвиненко докладно зупинилася на політичній історії Гетьманщини 1709–1764 рр. У її поглядах є певні суперечності у ставленні до наслідків «возз'єднання» українських земель з Росією [16, 5]. Особливістю «Джерел історії України» є те, що автор не акцентує увагу на особистісних якостях українських гетьманів. Ключовим є те, що вона доволі детально показує поступовий процес втрати Україною автономних прав: «...Але в другій половині XVIII ст. автономні права України були остаточно ліквідовані. 10 листопада 1764 р. уряд Катерини II видав указ про заснування на Україні замість гетьманського правління Малоросійської колегії на чолі з графом Румянцевим» [16, 29].

Окремі аспекти політичної історії Гетьманщини XVIII ст. знайшли своє відображення також в узагальнюючих працях та навчальній літературі. Зокрема, у багатотомній «Історії Української ССР» (1983 р.) за редакцією Ю. Ю. Кондуфора, недооцінена насильницька, централізаторська діяльність Малоросійської колегії. Адже, коли в праці подаються відомості про діяльність української старшини, то можна подумати, що в усіх бідах українського населення, підвладної російському царату території, винна тільки вона, а не урядові російські устано-

ви [14, 248]. Про І. Скоропадського тільки зазначається: «Согласно царському указу (1708 г.) гетманом стал один из богатейших старшин И. И. Скоропадский (1708–1722), при котором активизировалась централизация управления Украиной» [14, 267]. Про боротьбу наказного гетьмана П. Л. Полуботка за українські автономні права взагалі замовчується. Проте, акцентується увагу на створенні Малоросійської колегії, якій «принадлежала вся полнота власти...» [14, 267–268]. В. А. Дядиченко та Ф. Лось висвітлили дії російського царя як рятівні: «Полтавская битва определила победоносный конец войны. В 1721 г. Северная война закончилась Ништадским миром... Украинский народ был спасен от угрозы порабощения Польшей и Швецией» [10, с. 48]. Водночас, автори не заперечують загарбницьких устремлінь царської влади щодо України, зазначаючи, що вона прагнула повністю підкорити Україну своїй владі. Вони стверджують, що гетьманів обирали тільки за узгодженням із царським урядом, а іноді вибори гетьманів заборонялися, й тоді Україною керували царські чиновники [10, 48].

У двотомній «Історії Києва» автори констатують факти обмеження російським царським урядом прав самоврядування мешканців м. Києва [14, 61]. Окрім того, між київським магістратом і гетьманською адміністрацією точилася гостра боротьба за право вільно розпоряджатися господарськими справами міста (особливо за монопольний продаж спиртних напоїв, що забезпечували чималі прибутки) [14, 61]. Із цього випливає те, що протиборство представників самоврядування м. Києва точилося не тільки з російською владою. Діяльність останнього українського гетьмана є яскравим прикладом цього: «У 1737 р. міщани Києва були звільнені від підлеглості гетьману. Цей привілей знову був підтверджений у 1743 р. У 1750-х рр. гетьман К. Розумовський вперто домагався підкорення Києва його владі. Спираючись на підтримку в сенаті, місцева адміністрація виступила проти. 26 жовтня 1760 р. був виданий указ, в якому знову підтверджувалися колишні права киян і непідлеглість їх гетьману...» [14, 61].

Отже, на радянські часи припадає наукова діяльність цілої плеяди талановитих істориків. Помітне місце посідають: М. Яворський, М. Є. Слабченко, К. Г. Гуслий, В. О. Голобуцький, В. А. Дядиченко, О. М. Апанович, В. А. Смолій, О. І. Гуржій, О. І. Путро, Г. К. Швидько, М. А. Литвиненко та ін. Низку відомостей щодо політичної історії Гетьманщини XVIII ст. також надають Ю. Ю. Кондуфор і Ф. Лось.

Загалом, концепція викладу становища Гетьманщини XVIII ст. у радянських істориків збігається. Вони визнають наступ російського царату на автономні права України та, водночас, або уникають звинувачень російських урядовців, або взагалі виправдовують їхню жорстку політику стосовно України захистом інтересів гнобленого старшиною та поляками народу. Боротьба українських гетьманів

за збереження автономних прав не показана. Загалом, представники українського гетьманату характеризуються, передусім, як великі землевласники, замовчується їхня реформаторська діяльність. У деяких працях гетьмани XVIII ст. взагалі не згадуються. Поряд із цим, у монографіях В. О. Голобуцького, О. М. Апанович, І. Крип'якевича подано не тільки відомості про поступову ліквідацію автономних прав Гетьманщини, а й визнано політику Російської імперії національним гнобленням українського народу, що для радянських часів було дуже сміливим вчинком для тогочасного науковця, який перебував в ідеологічних лещатах тоталітарного режиму.

Становище, в якому опинилися історики за радянських часів, та реалії сьогодення стрімко відрізняються. Саме атмосфера суспільно-політичного життя, в якій вони жили, значно відобразилася на концепції висвітлення історичних подій, що відбувалися на теренах Гетьманщини впродовж XVIII ст. Цією розвідкою висвітлення становища Гетьманщини XVIII ст. у працях представників радянської історіографії не вичерпується. Перспективи її подальшого вивчення полягають у залученні більшого кола досліджень радянських істориків, проведенні паралелі між особливостями висвітлення ними розвитку Гетьманщини XVIII ст. та впливом на їхні погляди обставин суспільно-політичного характеру за часів тоталітарного режиму.

Abstract

The article analyzes the opinions of Soviet researchers on the situation of the Hetmanate of the XVIIIth century. The coverage of the activity of the political institutes of the Russian origin adopts a high profile, they were active in the Ukrainian lands after the forced offensive of the Russian tsarism on the Autonomous rights of the Hetman. The attention focuses on specific aspects of political steps of the following Ukrainian hetmans: I. Skoropadsky, P. Polubotok, D. Apostol and Kyrylo Rozumovsky. The questions connected with the land tenure on the territory of Ukraine, the peculiarities of the position of the representatives of Ukrainian authorities, their aspirations for equalizing rights with the Russian nobility are covered. The views of historians regarding the participation of Ukrainians in the joint military operations as a part of the Russian army are analyzed. A striking example is the Russian-Turkish war. The result of the research scientific work is the demonstration of the period of the Hetmanate of the XVIIIth century through the prism of the views of Soviet historians, the definition and justification of the circumstances which influenced the lighting concept of the realities of the representatives of the Soviet historiography of the time. The results of this survey can be useful for creating the research on the history of the Hetmanate of the XVIIIth century, teaching of special courses on the topic, etc. Prospects

for further study of the problem associated with involvement of a broader range of studies of representatives of the Soviet historiography, drawing a parallel between the features of their coverage of the development of the Hetmanate of the XVIIIth century and the influence on their views of events of the socially political nature during the totalitarian regime. The practical importance of the research lies in the fact that its results provide an opportunity to demonstrate the features of the development of the Hetmanate of the XVIIIth century more broadly, using the works of Soviet historians, which deals with some aspects of the problem. The study is a comprehensive analysis of various points of view of Soviet researchers which haven't been systematized and compared with each other in the context of coverage of problems related to the history of Hetmanate of the XVIIIth century.

Keywords: Hetmanate, autonomy, Hetman, tsarism historiography.

Аннотация

В статье проанализированы взгляды советских исследователей относительно положения Гетманщины XVIII в. Заметное место занимает освещение деятельности политических институтов российского происхождения, которые активно действовали на украинских землях вследствие форсированного наступления российского царизма на автономные права Гетманщины. Акцентируется внимание на отдельных аспектах политических шагов следующих украинских гетманов: И. Скоропадского, П. Полуботка, Д. Апостола и К. Разумовского. Освещены вопросы, связанные с землевладением того времени на территории Украины, особенностями положения представителей украинской старшины, их устремлений относительно уравнивания в правах с российским дворянством. Проанализированы взгляды историков на участие украинцев в совместных военных действиях в составе российской армии. Ярким примером являются российско-турецкие войны.

Результат исследовательской научной работы – освещение положения Гетманщины XVIII в. Через призму взглядов советских историков, определение и обоснование обстоятельств, которые повлияли на концепцию освещения реалий того времени представителями советской историографии. Результаты этой разведки могут пригодиться в процессе создания исследований по истории Гетманщины XVIII в., преподавания спецкурсов по данной теме и т. д. Перспективы дальнейшего изучения проблемы связаны с привлечением большего круга исследований представителей советской историографии, проведении параллели между особенностями освещения развития Гетманщины XVIII в. и влиянием на их взгляды обстоятельств общественно-политического характера во времена тоталитарного режима.

Практическое значение исследования заключается в том, что его результаты дают возможность более комплексно осветить особенности развития Гетманщины XVIII в., привлекая труды советских историков, в которых проанализированы отдельные аспекты данной проблемы. Исследование является комплексным анализом различных точек зрения советских исследователей, которые до этого времени не были систематизированы и сопоставлены между собой в контексте освещения проблем, связанных с историей Гетманщины XVIII в.

Ключевые слова: Гетманщина, автономия, гетман, царизм, историография.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Антонович В. Б. Про козацькі часи на Україні / В. Б. Антонович. – К.: Дніпро, 1991. – 238 с.
2. Апанович О. М. Збройні сили України першої пол. XVIII ст. / О. М. Апанович. – К.: Наукова думка, 1969. – 222 с.
3. Бантиш-Каменський Д. Н. История Малой России / Д. Н. Бантыш-Каменский. – URL: <http://www.runivers.ru/bookreader/book53042/#page/1/mode/1up>
4. Грушевський М. С. Ілюстрована історія України / М. С. Грушевський. – К.: Наук. думка, 1992. – 544 с.
5. Голобуцький В. О. Запорізька Січ в останні часи свого існування (1734–1775 рр.) / В. О. Голобуцький. – Дніпропетровськ: Січ, 2004. – 421 с.
6. Горобець В. М. Від союзу до інкорпорації: українсько-російські відносини другої половини XVII – першої чверті XVIII ст. / В. М. Горобець. – К.: Інститут історії України НАН України, 1995. – 70 с.
7. Горобець В. М. Присмерк Гетьманщини: Україна в роки реформ Петра I / В. М. Горобець. – К.: Інститут історії України НАН України, 1998. – 326 с.
8. Гуржий А. И. Эволюция феодальных отношений на Левобережной Украине в первой пол. XVIII в. / А. И. Гуржий. – К.: Наукова думка, 1986. – 134 с.
9. Гуслистий К., Апанович О. Запорозька Січ та її прогресивна роль в історії українського народу / К. Гуслистий, О. Апанович. – К.: Державне вид-во політичної літератури УРСР, 1954. – 84 с.
10. Дядиченко В., Лось Ф. История Украинской ССР / В. Дядиченко, Ф. Лось. – К.: Рад. шк., 1966. – 231 с.
11. Дядиченко В. А. Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України кінця XVII – поч. XVIII ст. / В. А. Дядиченко. – К.: Вид-во АН УРСР, 1959. – 531 с.
12. Єфименко О. Я. Історія України та її народу / О. Я. Єфименко. – К.: Мистецтво, 1992. – 340 с.
13. Історія Української РСР: у 10 т. / голов. ред. Ю. Ю. Кондуфор. – К.: Наукова думка, 1983. – Т. 3. – 616 с.

14. Кондуфор Ю. Ю. История Киева: у 2 т. / Ю. Ю. Кондуфор. – К.: Наукова думка, 1986. – Т. 2. – 440 с.
15. Крип'якевич І. П. Історія України / відп. ред. Ф. П. Шевченко, Б. З. Якимович. – Львів: Світ, 1990. – 520 с.
16. Литвиненко М. А. Джерела історії України XVIII ст. / М. А. Литвиненко. – Харків: ХДУ, 1970. – 204 с.
17. Маркевич М. А. История Малороссии / М. А. Маркевич. URL: https://royal-lib.com/book/markevich_nikolay/istoriya_malorossii_4.html
18. Путро А. И. Левобережная Украина в составе Российского государства во второй пол. XVIII в. / А. И. Путро. – К.: Выща школа, 1988. – 142 с.
19. Слабченко М. Соціально-правова організація Січі Запорозької / М. Слабченко // Праці комісії для виучування західно-руського та українського права. – К.: ВУАН, 1927. – Вип. III. – 240 с.
20. Струкевич О. К. Українська «нація до націоналізму»: пошуки критеріїв ідентичності в Україні-Гетьманщини XVIII століття / О. К. Струкевич // Український історичний журнал. – 1999. – № 6. – С. 18–24.
21. Смолій В. А. Формування соціальної свідомості народних мас України в ході класової боротьби (друга пол. XVII – XVIII ст.) / В. А. Смолій. – К.: Наукова думка, 1985. – 262 с.
22. Швидько А. К. Укрепление связей народных масс Левобережной Украины и России во второй пол. XVII – середине XVIII в. / А. К. Швидько. – Днепропетровск: ДГУ, 1982. – 100 с.
23. Швидько А. К. Социальные отношения и классовая борьба в городах Левобережной Украины во второй пол. XVII – середине XVIII в. / А. К. Швидько. – Днепропетровск: ДГУ, 1984. – 92 с.
24. Яворський М. Нарис історії України: в 2 ч. / М. Яворський. – Аделаїда: Книга, 1987. – Ч. 2. – 249 с.

References

1. Antonovich, V. B. (1991). Pro kozac'ki chasi na Ukraïni [*About Cossack times in Ukraine*]. Kyiv: Dnipro.
2. Apanovich, O. M. (1969). Zbrojni sili Ukraïni pershoï pol. HVIII st. [*The Armed Forces of Ukraine of the first half of the 18th century*]. Kyiv: Naukova dumka.
3. Bantish-Kamens'kij, D. M. (1830). Istoriya Maloj Rossii [*The history of Small Russia*]. URL: <http://www.runivers.ru/bookreader/book53042/#page/1/mode/1up>
4. Grushevs'kij, M. S. (1992). Ilyustrovana istoriya Ukraïni [*The illustrated history of Ukraine*]. Kyiv: Naukova dumka.

5. Golobuc'kij, V. O. (2004). Zaporiz'ka Sich v ostanni chasi svogo isnuvannya (1734–1775 rr.) [*Zaporizhzhya Sich in the last days of its existence*]. Dnipropetrovs'k: Sich.
6. Gorobec', V. M. (1995). Vid soyuzu do inkorporacii: ukraïns'ko-rosijs'ki vidnosini drugoi polovini XVII – pershoi chverti XVIII st. [*From the alliance to the incorporation: the Ukrainian-Russian relations in the second half of the 17th – the first quarter of the 18th centuries*]. Kiev: Instytut istorii' Ukraï'ny NAN Ukraï'ny.
7. Gorobec', V. M. (1998). Prismerk Get'manshchini: Ukraïna v roki reform Petra I [*Twilight of the Hetmanate: Ukraine in the years of reforms of Peter I*]. Kyiv: Instytut istorii' Ukraï'ny NAN Ukraï'ny.
8. Gurzhij, A. I. (1986). Evolyuciya feodal'nyh otnoshenij na Levoberezhnoj Ukraïne v pervoj pol. XVIII v. [*The evolution of feudal relations on the left-Bank Ukraine in the first half of the XVIII th century*]. Kyiv: Naukova dumka.
9. Guslistij, K., Apanovich O. (1954). Zaporoz'ka Sich ta ii progresivna rol' v istorii ukraïns'kogo narodu [*Zaporizhzhya Sich and its progressive role in the history of the Ukrainian people*]. Kiev: Derzhavne vid-vo politichnoi literaturi URSS.
10. Dyadichenko, V., Los', F. (1966). Istoriya Ukraïnskoj SSR [*The history of the Ukrainian SSR*]. Kyiv: Rad. shk.
11. Dyadichenko, V. A. (1959). Narisi suspil'no-politichnogo ustroyu Livoberezhnoi Ukraïni kincy XVIII – poch. XVIII st. [*Essays of the social and political structure of the left-Bank Ukraine of the late XVII – early XVIII century*]. Kyiv: Vid-vo AN URSS.
12. Ćfimenko, O. Ya. (1992). Istoriya Ukraïni ta ii narodu [*The history of Ukraine and its people*]. Kiev: Mistectvo.
13. Istoriya Ukraïns'koï RSR (Vol. 3). (1983). [*The history of the Ukrainian SSR (Vol. 3)*]. Kyiv: Naukova dumka.
14. Kondufor, Yu. Yu. (1986). Istoriya Kieva (Vol. 2) [*History of Kiev (Vol. 2)*]. Kyiv: Naukova dumka.
15. Krip'yakevich, I. P. (1990). Istoriya Ukraïni [*History of Ukraine*]. L'viv: Svit.
16. Litvinenko, M. A. (1970). Dzherela istorii Ukraïni HVIII st. [*Sources of history of Ukraine in XVIII century*]. Harkiv: HDU.
17. Markevich, M. A. (1842). Istoriya Malorossii [*The history of Small Russia*]. URL: https://royallib.com/book/markevich_nikolay/istoriya_malorossii_4.html
18. Putro, A. I. (1988). Levoberezhnaya Ukraïna v sostave Rossijskogo gosudarstva vo vtoroj pol. XVIII v. [*The left-Bank Ukraine in composition the Russian state in the second half of the XVIII century*]. Kiev: Vyscha shkola.
19. Slabchenko, M. (1927). Social'no-pravova organizaciya Sichi Zaporoz'koï [*Social-legal organization of the Zaporozhian Sich (Vip. III)*]. Praci komisii dlya viuchuvannya zahidno-rus'kogo ta ukraïns'kogo prava. Kyiv: VUAN.

20. Strukevich, O. K. (1999). Ukraïns'ka «naciya do nacionalizmu»: poshuki kriteriïv identichnosti v Ukraïni-Get'manshchini XVIII stolittya [*The Ukrainian «nation, nationalism»: the search for criteria of identity in Ukraine-Hetmanate of the XVIII century*]. Ukraïns'kij istorichnij zhurnal, 6, 18–24.

21. Smolij, V. A. (1985). Formuvannya social'noï svidomosti narodnih mas Ukraïni v hodi klasovoï borot'bi (druga pol. XVII – XVIII st.) [*The formation of social consciousness of the masses of Ukraine in the course of the class struggle (the second half of the XVII – XVIII century)*]. Kyiv: Naukova dumka.

22. Shvid'ko, A. K. (1982). Ukreplenie svyazej narodnyh mass Levoberezhnoj Ukrainy i Rossii vo vtoroj pol. XVII – seredine XVIII v. [*The strengthening of ties of the masses of the left-Bank Ukraine and Russia in the second half of the XVII – mid XVIII century*]. Dnepropetrovsk: DGU.

23. Shvid'ko, A. K. (1984). Social'nye otnosheniya i klassovaya bor'ba v gorodah Levoberezhnoj Ukrainy vo vtoroj pol. XVII – seredine XVIII v. [*Social relations and the class struggle in the cities of left-Bank Ukraine in the second half of the XVII – mid XVIII century*]. Dnepropetrovsk: DGU.

24. Yavors'kij, M. (1987). Naris istoriï Ukraïni (Ch. 2) [*Essay on the history of Ukraine (Ch. 2)*]. Adelaïda: Kniga.

УДК 336.71(477)

КРЕДИТНО-БАНКІВСЬКА СИСТЕМА УКРАЇНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ. У СПОГАДАХ СУЧАСНИКІВ

Радченко Наталія

Проаналізовано інформаційний потенціал мемуарної літератури державних і громадських діячів у якості важливого джерела з історії становлення кредитно-банківської системи другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Сформований комплекс джерел можна умовно розділити на дві частини: 1. мемуарна література державних посадовців; 2. спогади громадських діячів та вчених. Критичне використання фактичного матеріалу, що містять ці спогади у співставленні з іншими джерелами інформації дозволяє більш повно відтворити різні сторони подій тієї епохи – від зовнішньої політики і міжнародних відносин до народного господарства та питання фінансів. Викладена у мемуарах С. Ю. Вітте, П. Л. Барка, К. А. Скальковського та інших інформація містить такі дані, котрі неможливо знайти в інших джерелах. Умовно у досліджених мемуарах можна виділити три